

VIRTUS UNITA VALET. SPIRITUL DE ASOCIERE ÎN GÂNDIREA ECONOMICĂ A LUI VISARION ROMAN*

ALEXANDRU ONOJESCU

Despre multiplele activități pe care le-a desfășurat Visarion Roman de-a lungul vieții sale am vorbit cu alte ocazii, motiv pentru care, în paginile următoare, ne va preocupa, în mare parte, un singur aspect: modul de gândire și de acțiune economică al celui care va deveni întâiul director al Institutului de credit „Albina” din Sibiu. O asemenea întreprindere istoriografică este una dificilă, deoarece sursele de care dispunem sunt precare și disparate: publicistică (a scris mult, dar pe teme variate, unele neavând neapărat legătură cu domeniul economic), ciorne din arhiva personală, corespondență, lecturi. Referitor la ultimele, acestea nu ne sunt de prea mare ajutor. Inventarul cărților din biblioteca lui Roman ne surprinde prin absența lucrărilor cu specific economic¹: Capitolul VII, *Economia națională*, cuprinde doar 20 de titluri; Capitolul VIII, *Economia de casă*, doar 22; Capitolul XV, *Contabilitate*, doar 16; Capitolul XVIII, *Credit. Asociațiuni*, 42 de titluri; Capitolul XIX, *Comerț și industrie*, 9; Capitolul IX, *Agronomia*, fiind unul dintre cele mai consistente, 106 titluri. Să fie oare economia un domeniu pe care Roman să-l fi învățat din mers, din experiența dobândită în urma nenumăratelor sale întreprinderi financiare? Răspunsul este unul ambivalent și ține de raportul dintre preocupările teoretice și cele practice ale subiectului nostru, raport care înclină mult balanța spre cele din urmă. Roman nu a fost neapărat aplecat spre teoria economică, pe care o putea prinde din zierele citite, din cărțile care i-au trecut prin mână în cei opt ani petrecuți ca întâi bibliotecar al „Astrei” (1861-1869), sau pe care le-a achiziționat cu titlu personal (cele enumerate mai sus). O altă sursă de informare putea să fie corespondența avută cu diferiți reprezentanți ai „inteligenței” române din Transilvania. Ca atare, nefiind neapărat interesat de domeniul teoretic, reflecțiile sale, vizibile mai ales în presa pe care a redactat-o sau a editat-o², sunt tributare unui stil etico-pedagogic și nu sunt nici pe departe la fel de substanțiale (cantitativ și calitativ) ca și scrierile viitoare ale unor economiști ardeleni de renume: Ioan Roman, Aurel Brote, Ioan I. Lapedatu

* Articol realizat în cadrul contractului nr. POSDRU/88/1.5/S/60185: „Studii doctorale inovative într-o societate bazată pe cunoaștere”.

¹ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, fond personal *Visarion Roman* (în continuare: DJCAN, *FPVR*), dos. I/13, f. 76-110. Raportul dintre numărul de titluri cu caracter economic și cel cu alt caracter este de 109 la 1168 (9,33%). Dacă ar fi să socotim și lucrările din Capitolul IX, *Agronomia*, care conține 106 titluri, atunci proporția lucrărilor economice s-ar ridica la 18,4% din totalul volumelor din biblioteca personală a lui Visarion Roman.

² Visarion Roman a scris arareori în publicații care nu-l aveau pe el ca editor sau redactor.

etc. Intențiile lui Roman erau mai degrabă acelea de a atrage atenția, de a educa, în măsura în care se putea, și de a pune în practică anumite idei care i-au parvenit adesea, nu neapărat din lecturi intense, ci din observație empirică. De altfel, trebuie menționat faptul că scrierile sale economice se opresc brusc în jurul anului 1872, când a devenit director executiv al „Albinei”. Din acest moment, coordonatele gândirii sale economice vor putea fi evidențiate numai prin studierea atentă a corespondenței sale private (ascunsă încă în diverse fonduri arhivistice împrăștiate în toată țara) și a acțiunilor sale economico-financiare.

Așadar, evidențierea unor coordonate ideologice sau a unei gândiri economice coerente la Visarion Roman se poate realiza numai urmând scrierile anterioare anului 1872, în paralel cu observarea activităților sale personale.

Preocupările materiale ale lui Roman au început să se concretizeze din momentul în care a fost înlăturat din funcția de învățător la școala primară din Rășinari, ca urmare a unui conflict deschis cu inspectorul școlar Ioan Brote (1857), dar și a degradării relațiilor cu episcopul Andrei Șaguna (1858). Viața profesională i-a fost deturnată de la menirea ei inițială, clerico-pedagogică, fiindu-i interzisă orice accedea la o funcție în cadrul Bisericii conduse de fostul său protector. Situația materială a lui Roman s-a înrăutățit de la an la an. Ca atare, a fost obligat să-și găsească diferite surse de existență. A rămas oarecum prezent tot în domeniul publicistic, prin editarea și redactarea revistei *Amicul Școlii* (1860-1865) și a calendarului *Amicul Poporului* (din 1861). În paralel, a ocupat funcția de prim-bibliotecar al „Astrei” (1861-1869) și pe cea de notar al comunei Rășinari (1862-1865). Totuși, pentru a-și susține familia în creștere³, aceste preocupări predominant intelectuale nu au fost suficiente, motiv pentru care Roman a dezvoltat o serie de activități comerciale mai mult sau mai puțin lucrative, lipsite de orice fel de amploare și insuficiente pentru a-i asigura un venit sigur și stabil.

Este clar că numeroasele preocupări avute în acest interval și-au avut efectele lor benefice. Roman a intrat în contact cu varii personalități din împrejurimile Sibiului și din alte orașe transilvănene, stabilind o serie de relații care s-au dovedit folositoare în întreprinderile sale viitoare. Editarea și redactarea unor publicații, chiar dacă-i ofereau vizibilitate și posibilitatea de a interacționa cu elita românească din Transilvania, cu siguranță că nu-i aduceau acea sursă de venit care să fie conformă cu statutul său social. Ocuparea postului de notar al comunei Rășinari era un pas spre un alt gen de preocupări,

³ Victor V. Grecu, *Visarion Roman – pedagog social*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 46. Roman, împreună cu soția sa, Marina, au avut parte de nouă copii: Corneliu, Valeriu, Justina, Severin, Maria, Victor, Aurelia, Elena și Visarion. Dintre aceștia, Valeriu, Severin, Elena și Visarion au murit prematur; primul, la 26 de ani, următorii doi au murit de mici, iar al patrulea, la 15 ani, de tuberculoză.

mai pragmatice. Chiar dacă nu i-a adus foarte multe beneficii materiale⁴, notariatul a constituit un adevărat ritual de inițiere în hățișurile administrativ-juridice ale vremii.

Următoarea etapă în formarea viitorului economist Visarion Roman a constat în ocuparea mai multor funcții exclusiv economice. Prima dintre ele a fost cea de agent de asigurări pentru Rășinari și împrejurimi, fiind angajat, cu începere din 26 mai 1866, de către „Erste Ungarische Allgemeine Assekuranz-Gesellschaft” (Prima Societate Ungară de Asigurări Generale) din Pesta⁵. Despre munca pe care a prestat-o el la acest institut de asigurări, sursele nu ne spun nimic. Pare-se că nu a fost o preocupare care să-l solicite foarte mult, atât timp cât, concomitent, împreună cu alți rășinarieni, Roman a pus bazele primei reuniuni românești de credit din Transilvania: „Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari” (1867)⁶. Rolul fostului notar a fost unul fundamental în această întreprindere financiară: a redactat statutele și s-a ocupat de formalitățile juridice necesare înființării. Multă energie nu a investit el în acest proiect financiar, cooperativa nefiind decât un preludiu la adevărata operă economică, pe care o va începe la sfârșitul deceniului șapte: redactarea statutelor și înființarea viitoarei Bănci „Albina”. Începând cu toamna anului 1868, Roman a devenit inspector-achizitor la Societatea mixtă româno-săsească de asigurare „Transilvania”⁷, fiind angajat de către directorul de atunci al instituției, Adolf Worell.

Banca „Transilvania” a fost prima întreprindere din provincie în domeniul asigurărilor la care au fost asociați atât români cât și sași⁸. În consiliul de administrație era asigurată paritatea între cele două etnii (4-4). Printre românii care au făcut parte din această structură se numără Iacob Bologa, Ioan Hannia, Ilie Măcelariu, Zaharia Boiu și Dumitru Comșa. Unii dintre ei au făcut parte din comitetul fondator al Băncii „Albina”, fiind vechi colaboratori ai lui Visarion Roman. De altfel, este posibil ca acesta din urmă să fi fost angajat la „Transilvania” prin intermediul celor mai sus menționați. Ca atare, aceste elemente pot duce la concluzia că încă din această perioadă (1868) se coagulează un grup de interese economice format din câțiva membri sibieni ai „intelenței” române. În continuarea ideii, trebuie remarcat faptul că plecarea

⁴ DJCAN, *FPVR*, dos. 1/3, f. 9-60. După cum arată *Protocolul de spese și venituri început la 1859*, notariatul i-a rotunjit doar veniturile, mai degrabă decât să i le înmulțească substanțial.

⁵ Bujor Surdu, *Visarion Roman (1833-1885)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 113.

⁶ Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 69; Surdu, *Visarion Roman*, p. 107-111.

⁷ DJCAN, *FPVR*, dos. II/43, f. 23-24, 53-54; dos. II/44, f. 34, 607-608.

⁸ Mihai D. Drecin, „Tentative și reușită în acțiunea pentru înființarea primei bănci de asigurare cu capital românesc din Transilvania (1857-1918)”, în *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918)*, vol. I, Cluj-Napoca, Dacia, 1996, p. 148-149.

lui Roman, în 1870, de la societatea de asigurări mai sus-menționată s-a datorat unei duble conjuncturi: eșecul transformării instituției într-o întreprindere majoritar românească a coincis cu venirea la conducere, ca director executiv, a lui Aurel Brote. Dacă mai adăugăm relația personală proastă pe care Roman a avut-o cu familia Brote din Rășinari, atunci putem înțelege remarca de mai târziu a acestuia, că Brote ar fi un exponent al intereselor săsești⁹.

În ciuda expectanțelor înșelate, perioada petrecută la „Transilvania” a fost foarte fructuoasă, mai mult prin prisma experienței acumulate decât a câștigurilor materiale. Nenumăratele călătorii întreprinse prin toată Transilvania, în postura de inspector-achizitor, i-au permis să observe mai îndeaproape starea adevărată, economică și socială, a țăranimii românești, dar și să strângă relațiile pe care deja le avea sau să-și construiască altele. De asemenea, perioada 1867-1869 este cea mai efervescentă din punctul de vedere al teoretizărilor economice, ținând cont și de faptul că până în primăvara lui 1870 a fost și corespondent extern pentru cotidianul *Românul* din București. Atât din scrierile sale publice, cât și din cele private (corespondența), se poate decela o gândire politico-economică pragmatică, dezvoltând idei bazate prioritar pe dezvoltarea culturală și economică a națiunii române din Transilvania. Acțiunile sale pe plan politico-economic au fost tot timpul dublate de un aport ideologic coerent și bine articulat. El a stăruit în permanență pe lângă marile personalități ale timpului pentru a găsi resursele necesare susținerii variilor sale proiecte.

Roman a atras tot timpul atenția asupra necesității dezvoltării economice a populației românești din Transilvania, fapt care urma să survină în mod inevitabil după patentele imperiale din 1853 și 1854. Principala consecință a acestora trebuia să fie emanciparea iobagilor și împrumutarea lor prin răscumpărare¹⁰. Observând însă modul în care se desfășura procesul în lumea rurală românească, Roman a tras niște concluzii importante: existența unei nevoi imediate de credit, fără de care micii agricultori abia împrumutăriți ar fi dispărut; avansul națiunilor conlocuitoare, în special al sașilor, care își creaseră o serie de instituții financiare ce tindeau să acapareze și clientela românească; împovărarea excesivă a traiului țăranilor români, victime ale cămătăriei practicate mai ales de străini.

⁹ Într-o scrisoare trimisă lui Iosif Hodoș din Sibiu, la 26 mai 1871, Roman îl acuză pe Aurel Brote că împreună cu câțiva sași ar avea intenția să editeze un cotidian românesc, lucru care i se pare inacceptabil: „Spiritul de întreprindere a căzut la Români sub Nula; după ce vin străinii să ne creeze institute banali tot ei se vor pune să ne facă și jurnale, în draga de România începutul e făcut bineșor, pentru ce să nu continue Nemții și în Transilvania”. Vezi Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman*, Sibiu, Editura Revistei Economice, 1942, p. 105.

¹⁰ Ioan Aurel-Pop, Ioan Bolovan, *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2004, p. 571.

Așadar, în ciuda existenței în Transilvania a unei varietăți de instituții financiare¹¹, creditul din lumea rurală, cu excepția celui cămătăresc, era cvasiinexistent. Sărăcia, mai ales în satele românești, părea să fie endemică:

„Nu mai suferă îndoială – concluziona Roman –, că de când trăim rândul ăst de oameni, n-am pomenit nicicând o mai mare lipsă de bani în lume, ca azi. Deși lipsa asta e acum generală apasă mai toate clasele de oameni, totuși pare că la Românii noștri ea e mai simțită cu mult”¹².

Motivele sunt multiple, unul dintre ele fiind și acela că instituțiile în cauză erau destul de reticente în a acorda împrumuturi unei țărănime care prezenta prea puține garanții. În Transilvania, cu excepția zonei săsești, lipsea cadastrul și registrul de cadastru, acele „protocoale funduare”¹³ în care erau inventariate toate datele de identificare a proprietăților. Mai mult, exista o oarecare concurență economică datorată unui naționalism economic ce se suprapunea naționalismului politic. Peste toate, se adăuga și prejudecata românilor că „românul ori de câte ori s-a întovărășit cu alții, a fost înșelat”, dar și lipsa de cunoștințe și de inițiativă a locuitorilor români de la sate¹⁴: „indolența, frica de sclav, șovăirea sau lipsa de rezoluțiune, dulcea «farniente»”¹⁵. Ca urmare a acestei situații de fapt, țăranul român era victima sigură a cămătarilor („ușurarilor”)¹⁶.

Observăm astfel că o componentă esențială a discursului economic al lui Visarion Roman din perioada 1867-1869 se referă la descrierea generală a sărăciei endemice în care se afla populația românească transilvăneană, datorată în primul rând creșterii cheltuielilor: „Orice vei începe – observa el –, se face azi cu mai mare cheltuială ca altă dată”¹⁷. În altă parte, Roman afirmă că „lipsa e acum generală”¹⁸. În fața marasmului economic care tindea să înghită țăranimea română, soluțiile preconizate de el invocă un principiu utilitarist¹⁹,

¹¹ Încă înainte de elaborarea patentelor, până la 1850, în Transilvania existau cinci instituții de credit maghiare și săsești, datorate unor inițiative private, cărora li s-a adăugat în 1857 filiala brașoveană a „Creditanstalt”, în mare parte datorită insistenței comercianților sași din zonă. Dronca, *Băncile românești*, p. 65-67; Iosif Marin Balog, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania. 1850-1875*, Cluj-Napoca, International Book Access, 2007, p. 142-143.

¹² „Societăți de împrumut”, în *Amicul poporului*, VII (1867), p. 41.

¹³ *Ibidem*, p. 42.

¹⁴ Balog, *Dilemele modernizării*, p. 154.

¹⁵ „Împărțășiri din ținutul Sibiului”, în *Federațiunea*, Pesta, nr. 60 (1868), p. 234.

¹⁶ De la francezul „usurier”.

¹⁷ „Cum a fost, nu mai merge”, în *Amicul poporului*, VII (1867), p. 17.

¹⁸ Societăți de împrumut, p. 41.

¹⁹ Keith Hitchens, *Afirmarea națiunii: mișcarea românească din Transilvania, 1860-1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 90. Afirmăția cum că „Roman era reprezentatul noului curent utilitarian din politica românească [...]” ne-a atras atenția, cu toate că autorul nu dezvoltă mai departe ideea, lipsind argumentele necesare susținerii ei.

care se poate circumscrie fie unui nivel individual-țărănesc (etică privată), fie unuia colectiv-elitist (etică publică), cele două niveluri fiind complementare.

Reformele din 1853-54 urmăreau să provoace o transformare profundă a economiei transilvănene prin desființarea iobăgiei și împrăștierea prin despăgubire a foștilor iobagi. Odată cu transformarea iobagului în proprietar, natura relațiilor agrare din Transilvania s-a schimbat, la fel cum urma să se schimbe și natura producției, în speță trecerea de la producția bazată pe mari proprietăți funciare la cea bazată pe proprietatea medie și mică. Urmarea firească era ca țăranul, fie el ungar, sas sau român, să se transforme într-un agent economic. Procesul a fost unul îndelungat și anevoios, fiind complicat, în cazul românilor, de poziția lor politică, economică, socială și culturală inferioară în cadrul sistemului politico-economic transilvănean.

În accepțiunea sa cea mai simplă, utilitarismul a promovat o nouă formă de conceptualizare a motivației umane în relația ei cu acțiunea²⁰, prin introducerea principiului de utilitate sau fericire. În viziunea hedonistă pe care a promovat-o Jeremy Bentham (1748-1832), inițiatorul acestui curent de gândire, fericirea este scopul natural al fiecărui individ²¹. Orice acțiune umană este corectă dacă și numai dacă are o consecință benefică, binele constând într-o cât mai mare cantitate de utilitate sau fericire²². Prin urmare, se poate spune că utilitarismul se rezumă mai degrabă la o categorie etică decât la una economică²³. Aceasta nu înseamnă însă că el nu se poate aplica la fel de bine și mediului economic, fericirea putându-se adapta și unei viziuni materialiste asupra lumii. Fericirea, în termeni economici, înseamnă acumularea de avere. O recunoaște și Roman: „[...] azi domnește în lume materialismul. O trăsătură caracteristică a timpului nostru este năzuirea comună după avere”²⁴. Sintagma „năzuire comună” are, în cazul autorului, o dublă conotație: este percepută atât la nivel individual, cât și la nivel de colectivitate. Tendința de a acumula avere este caracteristică țăranului român transilvănean, al cărui principal inamic cotidian e sărăcia, dar și națiunii române, care se află într-o competiție economică (pe lângă cea politică sau culturală) cu celelalte națiuni din Transilvania. Ca atare, în viziunea lui Roman, binele comun și interesul

²⁰ Ernesto Screpanti & Stefano Zamagni, *An Outline of the History of Economic Thought*, Oxford, Oxford University Press, 2005, p. 83.

²¹ Laurențiu Ștefan-Scalat (coord.), *Dicționar de scrieri politice fundamentale*, București, Humanitas, 2000, p. 46.

²² David Boucher și Paul Kelly (ed.), *Mari gânditori politici de la Socrate până astăzi*, București, All, 2008, p. 285.

²³ Alessandro Roncaglia, *The Wealth of Nations. A History of Economic Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, p. 174-175.

²⁴ „Să fim cu mai multă grijă pentru înavușirea poporului. Convorbire între un preot bătrân și un deputat dietal”, în *Amicul poporului*, VII (1867), p. 11.

comunității depind în mare măsură de progresul economic, de bunăstarea materială a fiecărui țaran român.

Cel puțin în teorie, aceasta este calea pe care națiunea română trebuia s-o urmeze. Un răspuns mai greu și mai elaborat se referă la mecanismul efectiv de sporire a veniturilor²⁵. Printr-o logică economică pragmatică, Roman considera că atât timp cât cheltuielile nu pot fi reduse²⁶, trebuie lucrat la creșterea veniturilor. În acest sens, viitorul director al „Albinei” dezvoltă o adevărată etică a muncii și a solidarității, cu o puternică componentă moral-religioasă, tributară specializării primare a acestuia, anume cea de teolog și învățător. Majoritatea soluțiilor recomandate de Roman sunt aplicabile unui nivel individual, ele făcând apel la conștiința fiecărui locuitor român de la sate. În acest sens, două articole ne-au atras atenția: „Cum a fost, nu mai merge”²⁷ și „Prin ce se înavuțește sau se îmbogățește omul”²⁸. Nu vom insista mult asupra acestora, menționând doar faptul că autorul elaborează în cadrul lor un set de nouă principii fundamentale pentru o bunăstare materială individuală: „omenia” (onestitatea, cinstea); „fericita alegere a chemării”; „lucrul”; „speculațiunea”; „dreapta cunoștință a avuției și sărăciei”; „păstrarea”; „dreptatea”; „rânduiala și punctualitatea”; „curajul și statornicia”. Acestora li se adaugă o serie de principii practice, ce țin de o interacțiune normală între producție și piață. Este necesar pentru individ să se acomodeze diferitelor împrejurări, să aibă o anumită capacitate de previziune („speculațiunea”), dar și să se învoiască cu sine despre „trebuința și lipsele proprii” (stabilirea scopurilor). De asemenea, țaranul român trebuie să se transforme și într-un fel de contabil: să țină socoteala intrărilor și a ieșirilor de bani din gospodărie; „să scrii tot ce dai și tot ce ieși”, („rânduiala”), ajută foarte mult la o cunoaștere a resurselor financiare de care dispune sau de care mai are nevoie țaranul. Voința și hotărârea sunt esențiale în atingerea scopurilor, iar bunele relații cu ceilalți, bazate pe dreptate, trebuie să-i călăuzească pe toți cei care vor să facă avere. Dincolo de o etică a muncii, este nevoie și de o etică a afacerilor, a negoțului, caracterizată prin prezența cinstei și a omeniei: „Înșelarea e totdeauna un lucru periculos”.

Cu toate că Visarion Roman insistă foarte mult pentru inculcarea unei noi mentalități la țaranii români, el nu uită să precizeze că un rol esențial în progresul material al națiunii îl au elitele, formate din preoți, învățători, avocați, funcționari de tot felul, mari proprietari etc. Roman remarcă starea de impasibilitate a elitelor românești în fața situației economice precare în care se

²⁵ Cum a fost, nu mai merge, p. 18.

²⁶ Vezi mai sus, nota 21.

²⁷ *Amicul poporului*, VII (1867), p. 17-22.

²⁸ *Amicul poporului*, VIII (1868), p. 56-60.

afla poporul român. Remarcabilă în acest sens este scrisoarea sa către George Bariț și Ioan Rațiu²⁹:

„Este un adevăr trist că deși cunoaștem cu toții cum că ar trebui în toată privința să se lucreze mai mult pentru națiunea noastră, nu vedem totuși mișcându-se nimica, amorțea pare în adevăr mortală. Nu e destul că politicește suntem dezbinăți rău, nu ne putem înțelege la nimica și stăm cu mâinile în sân, privind cu indolență la cei ce ne sapă groapa, spre a ne astruca de vii, dar apoi nici de ceilalți factori ai vieții naționale nu prea vedem. Știm că instrumentele străinului sunt cauza acestei stagnațiuni, însă ar mai trebui să știm, că dăm un semn de mare slăbiciune când lăsăm ca acele unelte să-și facă la noi trebile, după cum vreau.

Când obstacolele în direcțiunea politico-națională sunt pentru un popor pe un timp oarecare neinvincibile, atunci activitatea bărbaților săi ar trebui cu atâta mai mult a se îndrepta asupra celorlalți factori ai vieții sale. Factorii aceștia sunt mai cu seamă doi, cultura și bunăstarea materială. Deși nu putem zice că am făcut totul pe câmpul culturii, dar am făcut totuși ceva; aici e Asociațiunea transilvană, școalele, stipendiile diferite, presa, etc. Însă ce privește starea materială a poporului nostru, apoi putem zice că n-am făcut și nu facem absolut nimic”.

Roman atrăgea atenția că națiunea română nu excelează pe nici unul dintre planurile civilizației; nici politic, nici cultural (deși aici ceva mai mult decât în altele, datorită înființării „Astrei”) și nici pe tărâm economic. Prin urmare, elitele românești, pentru că, până la urmă, ele sunt cele care trebuie să preia adevărata inițiativă, ar trebui să-și definească prioritățile. Categorie, principalul domeniu cu care ar fi trebuit să se înceapă era cel economic, pentru că acolo se aflau resursele necesare dezvoltării culturale și politice:

„Când Românii se vor pune bărbătește a-și înmulți factorii stării materiale, toate celelalte se vor adăuga lor. Fără ocuparea terenului economic în patria noastră, nu ne vor folosi nimic alte încordări.”³⁰

Chiar dacă această afirmație este făcută după înființarea institutului de credit „Albina”, valabilitatea ei stă în picioare, plasând acțiunile lui Roman și ale colaboratorilor săi în tendințele veacului.

În viziunea sa, elita constituie acel palier social care are menirea de a arăta direcțiile de dezvoltare ale națiunii, dar și de a recruta spiritele și de a coagula eforturile în vederea realizării scopurilor. În fața lipsei de inițiativă a țaranilor, „inteligenta” era chemată să strângă rândurile, să inculce în rândul acestora „spiritul de însoțire”. Astfel, una dintre ideile-cheie ale gândirii economice a lui Visarion Roman se referă la spiritul de asociere. Nu este vorba

²⁹ Visarion Roman către Ioan Rațiu și George Bariț, Rășinari, 21 aprilie 1868, în Surdu, *Visarion Roman*, p. 177-179; o ciornă a scrisorii se află la DJCAN, FPVR, dos. II/29, f. 20-21.

³⁰ „Institutul nostru de credit și economii «Albina»”, în *Amicul poporului*, XIII (1873), p. 26.

despre accepțiunea aflată în circulație în Europa apuseană (în sensul ideilor comunitare ale lui Robert Owen, al mișcării chartiste, al experiențelor falansterului „fourierian”, sindicalismului), în primul rând datorită condițiilor de dezvoltare social-economică total diferite. Este vorba, în schimb, de un spirit de asociere, de unire a forțelor în vederea realizării dezideratelor economice, culturale și politice comune, Roman fiind convins că eforturile individuale ale unora nu sunt suficiente atât timp cât ele nu sunt coordonate cu ale altora („indivizii singulare pot face puțin”). Sintagma aceasta de „asociațiune”, des întâlnită în multe scrieri și corespondențe, este una destul de ambiguă, având cel puțin două valențe semantice. Prima se referă la procesul de strângere în jurul unui scop, al unei idei sau proiect (acțională); a doua definește instituția sau organizația care ia ființă în urma asocierii și care poate fi de sorginte politică (partidele), economică sau culturală.

Gândirea motivată de spiritul de asociere a lui Visarion Roman poate fi urmărită din primele sale scrieri publicistice. În timpul cât a fost redactor la *Telegraful Român*, acesta a scris o serie de patru articole sub titlul „Reuniunile binefăcătoare” (nr 99, 100, 101 și 102, din 14, 18, 21 și 28 decembrie 1857), în care a susținut necesitatea înființării diferitelor reuniuni (de lectură, de asigurare, de meserii sau de cumpătare). Menirea acestora era aceea de integrare și întrajutorare, atât timp cât investițiile materiale erau minime sau nule. Când a fost editor și redactor la *Amicul școalei*, Roman a susținut în cadrul publicației necesitatea înființării reuniunilor pedagogice, care, prin întâlniri periodice, să ducă la o perfecționare continuă a învățătorilor. Pe plan cultural, Roman s-a implicat activ în înființarea „Astreii” (Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român, 1861). Nu în ultimul rând, pe plan politic, Roman considera absolut necesară asocierea tuturor personalităților de prim rang ale națiunii române, pentru asigurarea unei conduite comune în fața schimbărilor politice survenite după *Ausgleich*-ul din 1867. Prin urmare, gândirea sa orientată spre spiritul de asociere va avea ecouri în desfășurarea Conferinței naționale de la Miercurea (7-8 martie 1869) și în înființarea Partidului Național Român din Transilvania.

Pe teren economic, spiritul de asociere promovat de Visarion Roman urma să aibă cel puțin două manifestări practice: înființarea unor instituții de asigurare și a unora de credit. Despre societățile de asigurare, el vorbește pentru prima dată în ciclul său de articole din *Telegraful Român*. În opinia sa, focul și grindina sunt factori ai sărăciei, la fel de importanți ca și oprimarea politică și economică. Aceasta cu atât mai mult cu cât primele lovesc spontan și necruțător, șansele de recuperare fiind minime. Soluția era una simplă:

„[...] ca în fiecare comună să se formeze din membrii cei mai luminați câte o reuniune spre scopul acesta, care puindu-se în legătură cu agentul cel mai de aproape să aibă de problemă a lăți cunoștința de așa institute înspre confrății

lor săteni, a-i convinge despre folositoarea ființă a acestora și a-i povățui la modul împlinirii formalităților cerute, ca astfel, folosind tot insul deslușidația³¹ căpătată, să se silească a-și asigura toate, ca nu prin neprivința³² lui azi mâine să ajungă într-un minut la sapă de lemn”.³³

O concepție mult mai amplă și mai elaborată asupra a ceea ce ar trebui să însemne „institutele de asigurațiune” o găsim într-un amplu articol publicat în *Amicul poporului*³⁴. Scrierea stă sub semnul așteptărilor pe care Roman le avea din partea „Transilvaniei”, întreprindere financiară la care era angajat în momentul redactării și publicării articolului. După un lung excurs în care explică situația țăranilor români care, lipsiți de spirit de prevedere, nu și-au asigurat avutul, Roman revine asupra relației elite-comunitate, afirmând că

„e timpul ca să luminăm odată poporul român mai cu deadinsul și asupra intereselor sale *materiale* [s.a.], de care inteligența sa se vede a fi uitat cu totul. Preoțimea, învățătorimea și toți cei înzestrați de la soartă cu învățătură și pricepere mai multă sunt chemați a pune aici mâna și a întrebuița toate mijloacele pentru capacitatea poporului român”.

În ce constau aceste mijloace? În informarea și impulsivitatea țăranului de a se avânta în astfel de întreprinderi financiare, dar și de a-i crea mentalitatea și cadrul de desfășurare necesar. De aceea, Roman salută inițiativa mai multor „bărbați de bun-simț, între care și câțiva iluștri bărbați români”, care s-au asociat pentru a da naștere Băncii generale de asigurațiune reciprocă „Transilvania”. Frapant este modul unilateral românesc în care autorul vorbește despre această instituție: în afară de referirea precedentă, el lasă să se creadă că „Transilvania” este o întreprindere financiară eminentemente românească, ceea ce știm că nu era adevărat. Astfel, Roman își trădează expectanțele personale cu privire la această instituție: ca ea să devină 100% românească, deservind într-o măsură cât mai mare interesele materiale românești. În finalul articolului, se referă la ea ca la un „institut patriotic” care merită sprijinul tuturor și căreia se cuvine să i se încredințeze banii contribuabililor săteni. În viziunea sa, „Transilvania” trebuia să fie un precedent pentru „înființarea unui institut de credit, de care, mai mult ca de orice, are lipsă țara noastră”. Această puternică dorință este relevată și de corespondența pe care o poartă cu Ioan Micu-Moldovan³⁵. Pe parcursul mai multor scrisori, Roman afirmă că „vrem cu orice preț să românim acest

³¹ Deslușirea, explicațiile.

³² Lipsa de prevedere.

³³ „Reuniunile binefăcătoare”, în *Telegraful Român*, V, nr. 101 (21 dec. 1857), p. 401.

³⁴ „Institutele de asigurațiune și banca «Transilvania»”, în *Amicul Poporului*, IX (1869), p. 42-53.

³⁵ Ștefan Manciulea, „Corespondența dintre Visarion Roman și Ioan Micu Moldovan”, în *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci de ani de la moartea lui (1875-1918)*, București, 1944, p. 318-320.

instituit”, stăruind pe lângă canonicul blăjean ca toți românii din Blaj, laici sau clerici, să cumpere acțiuni ale întreprinderii româno-săsești în așa fel încât puterea decizională în cadrul acesteia să aparțină numai românilor. Întârzierea succeselor menite să-i confirme așteptările l-au făcut în cele din urmă pe Roman să părăsească „Transilvania”, dedicându-și tot mai mult timpul și canalizându-și energiile pentru înființarea institutului mult-visat.

În legătură cu crearea societăților de împrumut, Visarion Roman a avut mai multe luări de poziție, publice sau private, în corespondența sa cu diverși reprezentanți ai elitelor românești din Transilvania, desfășurând în paralel și o serie de inițiative menite a-i pune în practică teoriile. O astfel de anticipare a „Albinei” a constat în înființarea unei reuniuni de credit în stilul Schulze-Delitsch: „Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari”. Nu vom insista asupra ei, subiectul fiind tratat suficient de alți cercetători³⁶. Interesul nostru se limitează la nivelul discursiv. Revenim la scrisoarea trimisă celor doi lideri politici transilvăneni, George Bariț și Ion Rațiu³⁷. Dacă în prima parte a textului Roman elaborează un discurs privitor la direcția pe care ar trebui s-o urmeze societatea românească transilvăneană și elitele sale, în a doua parte el propune „înființarea unei Societăți pentru înaintarea stării materiale a poporului românesc din Transilvania”, care ar trebui să cuprindă două „despărțăminte”: unul agricol, apoi unul comercial și industrial. După experiența înființării societății de la Rășinari, pare-se că Roman avea planul organizării unei instituții de credit românești.

Pe tot parcursul activităților desfășurate, Roman a fost convins că progresul material al națiunii române se poate realiza numai „când ne-am bate să creăm țaranului izvoare de a putea căpăta bani, oricând îi face trebuință fără de păgubirea lui”³⁸; cu alte cuvinte, găsirea unei modalități de a credita țaranul, de a-i oferi sumele de bani necesare, pe care el să le poată returna fără ca acest proces să-l împovăreze. În articolul „Societăți de împrumut”, viitorul director al „Albinei” elaborează o adevărată argumentație în favoarea apariției, nu neapărat a societăților de credit, ci a caselor de împrumut de tipul celei care urma să se înființeze la Rășinari în 1868. El explică atât rolul lor cât și modul în care acestea urmau să funcționeze. Concomitent, sesizând reticența românilor față de asemenea instituții, Roman oferă argumentul profitului: reuniunile săsești și ungurești rotunjesc substanțial veniturile membrilor fondatori prin intermediul dividendelor. Mai mult, spre a întări seriozitatea declarațiilor, autorul își oferă serviciile de consultant pentru toți cei interesați. Într-o altă luare de poziție, în ziarul *Federațiunea*, atunci când vorbește despre anumite

³⁶ Bujor Surdu, „Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari (1868-1881)”, în *AMN*, III (1966), p. 317-328.

³⁷ Idem, *Visarion Roman*, p. 177-179.

³⁸ Societăți de împrumut, p. 41.

aspecte economice ale ținutului Sibiului, Roman reamintește cele trei deziderate fundamentale care pot ridica economia românească: protocoale funciare, bancă ipotecară și „comasațiune”³⁹. Ultima dintre acestea a făcut obiectul unei adevărate campanii de presă, instituțiile de credit fiind menite să vină tocmai în ajutorul acestui proces⁴⁰.

„Nu știu dacă prevedeam așa mari greutăți, de mă apucam de așa mare lucru. Atâta însă știu, că altul s-ar fi lăsat de atunci de o sută de ori. Atâta osteneală, alergătură și cheltuială nu e glumă. Voi persevera însă cu orice preț până la finit.”⁴¹

Așa îi scria Roman, în aprilie 1871, lui Iacob Mureșianu, vorbind despre eforturile pe care le depusese în vederea înființării societății financiare din Sibiu. Redactarea statutelor, stagiul de pregătire de la Viena, nenumăratele călătorii întreprinse la Pesta pentru aprobarea statutelor și demersurile făcute pentru a atrage de partea sa diferiți români care să subscrie acțiuni i-au scos în evidență caracterul puternic, ambiția și devotamentul pentru cauză națională și nu numai. Două lucruri trebuie menționate în legătură cu strategia adoptată de Roman: confidențialitatea în jurul cauzei și exclusivitatea românească. Ghidat de un puternic spirit concurențial, dar și de un naționalism economic fervent, Roman a refuzat să colaboreze cu germanii la crearea viitoarei instituții: „am conceput ideea pentru înființarea unui institut de credit și păstrare pur românesc”. Dar a voit și să facă pe toate căile publicitate noii societăți, înainte ca statutele acesteia să fie aprobate, subliniind că proiectul are suficient de mulți dușmani: „Sunt, durere, nu numai străini, ci chiar și români, care când ar ști chiar și în momentul acesta de amintita întreprindere, s-ar grăbi cu infernalele mijloace, la care sunt deprinși, de a o nimici încă în embrion”⁴².

Odată lansată campania de subscripții, asocierea, ca idee de bază a progresului, iese din nou în evidență. În programul de subscripții lansat la 1 iulie 1871, după aprobarea statutelor, se specifica:

„Asociațiunea este unul din cei mai productivi factori ai civilizațiunii și progresului omenesc, și au toată dreptatea cei care afirmă, că secolul nostru de aceea arată rezultate atât de admirabile în toate sferile activității omenești, căci este secolul asociațiunilor.

După numărul asociațiunilor sale de toată plasa, se judecă astăzi gradul de cultură al unui stat, al unui popor.

S-o spunem pe față, căci adevărul este totdeauna mântuitor, că, încercând cu busola aceasta starea actuală a poporului nostru, ea ne prezintă

³⁹ „Împărțșiri din ținutul Sibiului”, în *Federațiunea*, nr. 66 (1868).

⁴⁰ Dronca, *Băncile românești*, p. 387.

⁴¹ „Originea la noul institut roman de credit și economii «Albina»”, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 50 (26 iunie/8 iulie 1871).

⁴² *Ibidem*, nr. 49 (23 iunie/5 iulie 1871).

un rezultat neplăcut, dar care trebe să ne fie cel mai puternic impuls, spre a nu mai pierde momentele de supremă importanță, ci de-a îmbrățișa cu tărie ideea timpului, ideea asociațiunii, de-a o încorpora și a o vărsa prin toate formele vieții noastre sociale.”⁴³

Sub deviza *virtus unita valet*, instituția urma să devină o încununare a spiritului de asociere și un puternic factor de progres material, mai ales în lumea rurală. Cu toate acestea, el nu a răspuns pe deplin dezideratelor de unitate în acțiune preconizate de Roman. Elitele românești erau puternic divizate, în primul rând datorită suprapunerii luptei politice peste cea economică. Diferențele de abordare politică dintre activiști și pasiviști au dus la coagularea a două tabere și în ceea ce privește atitudinea diverselor personalități transilvănene față de noua întreprindere. Ca atare, în mare parte, activiștii sau cei raliați în jurul lui Andrei Șaguna au refuzat să subscrie acțiuni. Mai mult, prin coloanele *Telegrafului Român*, au dus cu insistență și o campanie de denigrare, nu atât împotriva acțiunii, cât a celui care părea să fie capul acțiunii: Visarion Roman⁴⁴. Se prea poate ca reacția unei părți a elitei transilvănene față de Roman să fi constituit un puternic factor pentru punerea în discuție a poziției sale de director executiv al băncii⁴⁵. Oricum, în cele din urmă, situația s-a liniștit și, din 10 aprilie 1872, banca a început să-și desfășoare operațiunile în mod constant.

Din momentul în care Visarion Roman a devenit director executiv al „Albinei”, intervențiile sale publicistice s-au limitat doar la publicarea diferitelor instrucțiuni cu privire la organizarea reuniunilor de credit⁴⁶, a diferitelor rapoarte, bilanțuri, anunțuri și dări de seamă în jurnalele oficiale ale institutului: *Gazeta Transilvaniei*, *Albina* și *Federațiunea*⁴⁷, deci a unor texte eminentamente economice și contabile. Ca atare, posibilitatea de a repera vreo urmă de gândire economică în presă este nulă, rămânând ca instrumente de cercetare imensa corespondență privată, cunoscută doar în parte, dar și acțiunile sale concrete. Discreția de care a dat dovadă Roman s-a datorat atât campaniei îndreptate împotriva sa în 1871, cât și nevoii de a-și canaliza toată energia în activitatea de administrare a băncii și a reuniunilor de credit subordonate ei. În ciuda binecunoscutului său spirit polemic, Roman a preferat adoptarea unei gândiri

⁴³ Institutul nostru de credit și economii «Albina», p. 27; N. Petra-Petrescu: *Monografia institutului de credit și economii „Albina”. 1872-1897*, Sibiu, Editura „Albina”, 1897, p. 97-98; o ciornă a acestui manifest se găsește și la DJCAN, *FPVN*, dosar I/30, filele 33-34.

⁴⁴ Despre această campanie și replicile lui Roman în Surdu, *Visarion Roman*, p. 127-128.

⁴⁵ Visarion Roman către Grigore Silași, Sibiu, 7 septembrie 1872, DJCAN, *FPVR* dos. II/46, Kopirbuch, vol. I, f. 99-101.

⁴⁶ „Instrucțiune pentru comitetele reuniunilor de credit și economii „Albina” în Sibiu”, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 26 (29 martie/10 aprilie 1872), 27 (2/14 aprilie 1872) și 28 (5/17 aprilie 1872).

⁴⁷ Grecu, *Visarion Roman*, p. 79.

mai pragmatice și mai constructive, refuzând să participe la numeroasele dezbateri din presă.

Menținându-se în funcție până la moarte, în 1885, Roman, într-un mandat de 13 ani, a pus bazele unei instituții financiare puternice⁴⁸, creând astfel modelul după care s-au croit toate celelalte societăți de credit românești⁴⁹. Dovadă a puterii și stabilității dobândite, în 1882, „Albina” și-a deschis prima filială tocmai în orașul care a fost cel mai reticent față de înființarea ei: Brașovul. Mai mult, fidel viziunii sale de dezvoltare materială a națiunii, Roman a susținut, prin intermediul instituției pe care a condus-o, înființarea altor instituții de credit românești: „Furnica” de la Făgăraș sau „Ardeleana” de la Orăștie⁵⁰, în ciuda perspectivei ca acestea să devină concurențele „Albinei”. Nevoia punerii în circulație a cât mai multor capitaluri, care apoi să fie la dispoziția întreprinzătorilor din lumea rurală sau a industriașilor români a stat deasupra intereselor particulare, adesea invocate în ședințele consiliului de administrație de la Sibiu. Oricum, fiind singura instituție care putea să acorde credite ipotecare, „Albina” și-a păstrat rolul preeminent în sistemul bancar românesc și după moartea lui Roman, devenind unul dintre cele mai importante așezăminte din peisajul economic al românilor transilvăneni.

⁴⁸ Primii 3 ani de zile au fost mai grei datorită numeroaselor probleme survenite în administrarea reuniunilor de credit. După renunțarea la acestea, începând cu 1875, banca s-a întărit de la an la an.

⁴⁹ Dronca, *Băncile românești*, p. 84.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 85-93.